

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1989. XCIII. évfolyam 1–2. szám

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Komlowszki Tibor
felelős szerkesztő

Bíró Ferenc

Dávidházi Péter

Horváth Iván

Kiss Ferenc

Kulcsár Péter

Szabó G. Zoltán

Tamás Attila

Tarnai Andor

Tverdota György

Veres András

Stauder Mária
technikai szerkesztő

SZERKESZTŐSÉG

Budapest

Ménesi út 11–13.

1118

<i>Margócsy István:</i> Szerdahely György művészetelmélete	1
<i>Weber Antal:</i> A biedermeier-jelenségről	34
<i>Varga Pál:</i> Szentimentális-biedermeier irány a XIX. század második felének magyar lírájában	48
<i>Derék Pál:</i> Az esztétizmus és az avantgárd vitája a magyar irodalomban (1916–1917)	64

Évforduló

<i>Veres András:</i> A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában	81
<i>Pála Károly:</i> A szkeptikus Karinthy	91

Kisebb közlemények

<i>Köszeghy Péter:</i> A zay-ugróci levéltár verses kéziratairól	97
<i>Demeter Júlia:</i> Dugonics András kézíratos drámái	101
<i>Zentai Mária:</i> Toldy Ferenc nézetei a balladáról az 1820-as években	107

Vita

<i>Horváth Iván:</i> Írásban benyújtott hozzászólás Miklós Tamás kandidátusi értekezésének vitájához	113
--	-----

Műhely

<i>Szabó Flóris:</i> Huszita-e a huszita biblia?	118
<i>Csonka Ferenc:</i> A Bocatus-kutatás eredményei és problémái	126
<i>George, Emery:</i> Kiegészítő megfigyelések Radnóti Miklós Hölderlin-recepciójának kérdéséhez	136

Adattár

<i>Enyedi Sándor:</i> Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság leveles ládájából (1795-ös levelek)	147
<i>Szabó G. Zoltán:</i> Kölcsey egy ismeretlen országgyűlési üzenete	152
<i>Bögöly József Ágoston:</i> Péterfy Jenő írása Taine pszichológiai főművéről	154

Szemle

Irodalom és ideológia a 16–17. században (<i>Monok István</i>)	159
Taxner-Tóth Ernő: A fiatal Vörösmarty barátainak levelezéséből (<i>Kokas Károly</i>)	163
Izsák József: Illyés Gyula költői világképe (<i>Péter László</i>)	165
Földes Anna: Kaffka Margit (<i>Lőrinczy Huba</i>)	168
Németh Antal: Új színház! (<i>Kerényi Ferenc</i>)	171

*

Bod Péter: Szent Hilárius – Rezeption der deutschen Literatur in Ungarn 1800–1850. – Kodöböcz József: Tanítóképzés Sárospatakon – Fülöp László: Realizmus és korszerűség – Tevan Andor levelesládájából – Vörös Imre: Fejezetek XVIII. századi fordításirodalmunk történetéből – Weber Antal: Toldy Ferenc (<i>Németh S. Katalin, Weber Antal, Varga Imre, Olasz Sándor, Szilágyi Márton, Penke Olga, Ratzky Rita</i>)	173
--	-----

IRODALOM ÉS TÁRSADALOM A 16–17. SZÁZADBAN

Szerk. Varjas Béla. Bp. 1987. Akadémiai K. 4391. (Memoria Saeculorum Hungariae 5.)

„Emlékezzünk régiekről” – kívánczik könyvismertetésem alcíméül, mert sajnos több szempontból igaz. Sem a sorozatszerkesztő (V. Kovács Sándor), sem a kötet szerkesztő (Varjas Béla), s a szerzők egyike (Dán Róbert) nem élhette meg munkája megjelenését. De nem csupán már a köztünk nem levő munkatársainkra emlékezhünk régiként e kötet kapcsán: a tanulmányok is régiek. A megjelenést megelőzően nyolc-tíz évvel íródtak; számos közülük másutt is megjelent, s van olyan szerző, aki közben (igaz a szakmán belül) témát változtatott. Mégis örülhetünk e könyv megjelenésének, hiszen a címben jelzett két évszázad (pontosabban egy, hiszen hozzávetőleg az 1550-től 1680-ig terjedő korszakról van szó) szellemi áramlatai és a hazai irodalom-, művelődéstörténet kapcsolatáról nem jelent meg mostanában tematikus tanulmánygyűjtemény. Különösen olyan nem, amely ilyen jól egészítené ki irodalomtörténeti kézikönyvünket, s amelyet a felsőoktatásban ilyen jól lehetne használni.

A kötet címének megválasztása zavarba ejtő. Már tíz évvel ezelőtt is szerencsésebb lett volna a „szellemi áramlatok” az „ideológia” helyett. A legritkább esetben esik ugyanis szó ideológiáról a dolgozatokban. Zavarunk csak fokozódik, amikor Pirnát Antal tanulmányában is éppen azt bizonyítja, hogy a történet központi alakja, Giorgio Blandrata mennyire nem volt ideológus, csaknem következetesen antitrinitárius ideológiáról beszél. Ez néhol már ellentmondásos, hiszen éppen ő mutat rá, hogy „A radikális mozgalmak politikai és társadalmi aspektusa úgyszólván hiányzik: a német parasztháború vagy a münsteri anabaptista felkelés említést sem érdemlő marginális események”. Ez után a mondat után nem várjuk az ilyen folytatást: „Az ideológiai fejlődés lényege... intellektuális radikalizálódás”, mint ahogyan ténylegesen a teológiai és filozófiai gondolkodásban bekövetkezett változásról van szó

(hogy ez fejlődés vagy sem, az megítélés kérdése). fejlődés vagy sem, az megítélés kérdése).

J. A. Caselli vallon nemes, aki a XVIII. század második felében járt Erdélyben, egy levelében írja barátjának: „Számos vallás található itt... szociniánus vagy az unitárius, amely egyház régenten a legnépesebb volt, ma a leggyengébb. Egyébiránt természetes, hogy a szocinianizmus kihalt, mint a nép körében is élő vallási szekta, és elterjed, mint filozófia a tanult és bölcs emberek közt.” („On y trouve plusieurs sortes de religions... des sociniens ou unitaires, autrefois les plus nombreux aujourd'hui les plus faibles. Au reste il est naturel que le socinianisme s'éteigne comme secte parmi le peuple et qu'elle s'étende sous le nom de philosophie chez les hommes instruits et sages.”) És Pirnát Antal annak az eszméáramlatnak a korai történetét foglalja össze, amely, s a szerző ezt hangsúlyozza tanulmányában, már a kezdetekben olyan volt, mint ahogy J. A. Caselli két évszázad múltán jellemezte. Nincs semmi alapom kételkedni a dolgozatban leírt megállapításokban; megjegyzésképpen talán annyit: nem meggyőző Luthernek vagy Kálvinnak olyan jellemzése, mint akik előre végiggondolták volna a teológiai kérdések racionalista megközelítésének veszélyeit, s ezért helyezkedtek volna olyan álláspontra, amelyben a kételkedés negatív kategória volt. Azt hiszem, ez abból az ellentmondásból fakad, amit jól jelez a kelet-közép-európai antitrinitarizmus történetének folyamatában, kvázi fejlődésében való szemlélete, s ezzel szemben a protestáns vallásújítás nagyjai nézeteinek statikusabb értékelése.

Pirnát Antal tanulmánya hézagpótló, részben 1961-ben megjelent könyve magyar fordításának hiányát is pótolja.

Bitskey István dolgozata már megjelent az általa sajtó alá rendezett emlékiratok-kötet (Magyar remekírók, Bp., 1982) utószavaként, a Tótfalusi

Kis Miklósról vonatkozó rész pedig az 1985-ös Tótfalusi-émlékülésszak előadásaként is. Közben (1983-ban) megjelent Veress Dániel nagy lélegzetű (bár nem jól sikerült) összefoglalója az emlékirat-műfajról, s az említett szövegek közül kettőnek is született közben kritikai kiadása (Zay Ferenc, Martonfalvai Imre), amelyek közül az egyikre pótlólag még volt alkalma hivatkozni a szerzőnek, de a kritikai kiadás előnyeit, például a stílusértelmezésben azonban nem élvezhette. Ugyanígy a „Történelmi esemény és írói élményvilág” című fejezethez kaphatott volna megfontolandó gondolatokat, az igaz, nem magyar nyelvű irodalomról, de éppen „a műfaji előzményekről” szóló fejezet időszakáról kiváló összefoglalást nyújtó, 1986-ban megjelent könyvből: Marianna D. Birnbaum: *Humanity in a shattered Word. Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*. Slavica Publishers, Inc. 1986. (UCLA Slavic Studies 15.).

Egy, még el nem készült munka lesz majdan nagyon sokatmondó többek közt az emlékirat-műfaj hazai történetírói számára is: a Mindszenti Gábor-kritikai kiadás. Bitskey István dolgozatában a csúcsteljesítmény értékelést kapta, mint több, ezt megelőzően is, jóllehet a szakmai közvéleményben már régóta jelen van az a vélemény, hogy nem pusztán XVIII. századi eredetű szavak vannak benne, hanem feltehetően akkori hamisítvány.

Természetesen nem ezek a szerzőtől független hiányok azok, amelyek kérdőjeleket ébresztenek e sorok írójában is a Bitskey István tanulmányában olvasható műfaj-meghatározással kapcsolatban. A dolgozat írója azt mondja, hogy az emlékiratok szerzői a történetírástól önmagukat tudatosan elhatárolták, s hogy „a műfaji kritériumok” itt lazábbak, mint a történetírás (s más műfajok) esetében. E tudatos elhatárolást azonban nem magukból a szövegekből sejtethetjük, hanem a keletkezett szöveg sorsából vagy egyéb külső körülményekből. A kérdés most már az, hogy lehet-e meghatározni egy műfajt úgy, hogy csupa negatív dolgot mondunk róla: nem ide és nem oda tartozik, ez az, amit „emlékirat” gyűjtőnévvel foglalhatunk össze. Miután a korabeli retorikák sem szabályozták tudtunkkal az ilyen íráskor létrehozásának mikéntjét, említett eljárásunk jogosultnak tűnhet fel. Ekkor azonban keresni kellene, hogy az egyes szövegek milyen szerkesztési elvek alapján íródtak, van-e stílusbeli elkülönítő jegyük stb. Semmiképpen nem lehet megelőgedni egy nagyon is vitatható társadalomtörténeti leírással. Jó példa a tévedések lehetősé-

gére a már említett Tótfalusi Kis Miklós-elemzés, nevezetesen a Mentség jellemzése (vö. Jankovics Józsefnek ugyanazon a konferencián elhangzott előadásával). Összefoglalóan talán azt mondhatnánk, hogy az *irodalomtörténeti* megközelítés hiányzik az áttekintésből.

A Nádasdy-n keresztül Ferdinándot szolgáló, de II. Jánoshoz hű maradót, a nemzeti királyság megteremtésének lehetőségében reménykedő, a maga számára helytállás és hűség erkölcsi normáját választó, a fő ellenséget a törökben látó, ám a némettel szemben is bizalmatlan, a históriás ének tudósító műfaját tudatosan művelő, ám saját érzéseit sem titkoló Tinódi Sebestyén saját írott életműve a fő forrás a fenti következtetések levonására. Varjas Béla Tinódi pártállásáról gondolkodva még nem ismerhette az 1984-ben megjelent, s vele lényegében azonos eredményekre jutó tanulmányt, amelyet Szakály Ferenc írt, s adott ki egy nagyobb Tinódi-válogatás bevezetőjeként. Történész és irodalmár jutott más-más gondolkodásmóddal azonos eredményre, mutatva, hogy a fenti értékelés utolsó megállapítása mennyire nem alaptalan: Tinódi a tanulmány címében megfogalmazott szempontból explicit módon nyilatkozik, nem titkolva érzelmeit, véleményét azokban a helyzetekben, amikor hezitáció több, mint jogos viselkedésforma. Számunkra, akik a korszak politikai gondolkodását próbáljuk megközelíteni, ő az egyik legjobb forrás, hogy a politikai döntések születésének korabeli genezisének valamelyest rekonstruálhassuk.

Kulcsár Péter a történetíró Heltait bemutató tanulmánya több szempontból is figyelemre méltó. A már említett didaktikus szempont, hogy miként lehet e kötetet az oktatásban hasznosítani, többek közt az ő írása alapján fogalmazódott meg bennem. Az, hogy a szerző, véleménye elmondása előtt felmondja szövegolvasatát, jó alkalmat kínál hasonló eszközökkel dolgozó szakmabeliekkel (például Horváth Jánossal) való összevetésre. Kis historia litteraria is így ez (ugyanazon szövegek más-más koncepció jegyében való elolvasása és elmondása). A másik szempont fontosabb most számunkra: „Kiadás- és szövegtörténeti áttekintés”, ahogy az alcím mondja. Egy lehetséges példa arra, hogy a nyomda- és könyvtörténet terminológiájával, módszereivel más diszciplína történetét hogyan lehet írni. „A könyv civilizáció/tudománytörténete” műfaj tehát haszonnal honosítható.

Barlay Ödön Szabolcs Berzeviczy Márton pályakezdő éveinek történetét írta meg. Ezt, s nem többet, nem azt, amit a cím és a bevezető

mondatok sugallnak. A szerző széles körű forrásfelhasználással leírja Berzeviczy peregrinációjának történetét, de nem tudjuk meg ebből, hogy ennek egyes állomásain kitől tanult, milyen politikai-életi képzése volt; konkrétan kikkel találkozott, azok nézetei mennyire befolyásolhatták politikai gondolkodásának alakulását. Nem tudjuk meg, hogy végül is miért állt Báthory István oldalára, s hogy az ő esetében (és persze a XVI. század második felének erdélyi pályatársai esetében) mit jelent konkrétan az, hogy ők *humanista* politikusok. A tanulmány alapja lehet a későbbi kutatásoknak, hogy most már „elkísérjük” útján Berzeviczyt. Tegyük hozzá ugyanakkor, hogy a szerző 1986-ban megjelent könyvét ismerve részben választ adhatunk magunknak.

Dán Róbert legújabb könyvének prekonceptióját olvashatjuk e késvé megjelent tanulmánykötetben. Elvi alapvetését annak, amit részletesebb (a szombatosság története) feldolgozásban is olvashatunk immár. Az elvi alapvetés annak az állításnak a kidolgozását jelenti ez esetben, hogy a zsidózás a korban egyedül Erdélyben „komplex ideológiai rendszer”, s ennek oka „Erdély más-sága”. Ennek a másságnak többoldalú jellemzését találja meg az olvasó ebben a tanulmányban, s annak a (már másutt is kifejtett) véleménynek a megalomazását, hogy „ez az Európában páratlan eszmétörténeti jelenség” Erdélyben lett „a tömegek vezérelvévé, reményévé vált, kultúrahordozóvá, irodalomtermő talajjá”. Az állítás utolsó két elemével kapcsolatban nincs helye vitának, de az egész elképzelést túlméretezettnek látjuk pontosan abból a szempontból, hogy a szombatosság mennyire a tömegekben élő szellemi mozgalom, illetve, hogy a szombatos irodalmi termékek valóban oly nagy hatással voltak-e szélesebb körben a világkép formálásában.

„Literátor-politikusok”. Szerencsés és szép elnevezés. Bár Nagy László nem használja, de tanulmánya róluk szól. Imreffy János historiográfiai rehabilitációja után most Káthay Mihályról alkotott képünk korrekciójához járult hozzá a szerző. De nem csupán Káthay Mihályról van szó: függetlenül attól, hogy ő vagy Imreffy, vagy akár a szerzőségekből kizártak (Péchy Simon, Illésházy István, Bocatius János, Rimay János, Alvinczi Péter) írták a fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványát, művelődéstörténeti szempontból fontosabb ennek a művelt politikusrétegnek a megléte, irodalmi tevékenységük többrétűségének bemutatása. Fontos persze a politikai gondolkodás történetét tekintve is, főként az arról alkotott kép történetének

szempontjából. Oktatásunkban még kísért a felelőtlen, önző, saját érdekéért az országot eladó, többnyire műveletlen XVI. századi politikus képe. Az ezzel szemben felmutatott minden példa, főként, ha tárgyszerűségéhez kétség sem fér, közelebb segít bennünket az ilyen előítéletek felszámolásához.

Uray Piroska 1978-as diákköri dolgozatának kibővítésével keletkezett (vö. *Eszmei és stilisztikai kérdések a régi magyar prózában*. Szerk. Bitskey István, Gomba Szabolcsné, Varga Pál. Debrecen, 1978) tanulmányának címe (Az irénizmus Magyarországon a 16–17. század fordulóján) akár a következő négy tanulmányból álló fejezeté is lehetett volna. Heltai János, Imre Mihály és Vásárhelyi Judit egy-egy életművet, életműrészletet elemző írásai is alapjában e szellemi áramlat recepciótörténetét teszi világosabbá.

Kathona Géza 1940-ben megjelent, Samarjai János teológiáját, s ezen keresztül a hazai irénikus gondolkodást elemző tanulmánya után hosszú ideig nem született meg a folytatás, a Samarjai-kortársak életművének vizsgálata. Uray Piroska most megjelent összefoglalása tulajdonképpen alig használhatott fel valamit Heltai János, Húbert Ildikó, Imre Mihály és Vásárhelyi Judit munkáiból, így az irénizmusról magáról nem nagyon tudott többet mondani, mint amit már Kathona Gézától tudtunk. Nem meggyőző ezt a teológiai irányzatot alapjában politikai indításúként jellemezni, mint ahogy ez Magyarországon sem volt az. Fontosabb lett volna (s ezt Imre Mihály és Vásárhelyi Judit is elmulasztotta) nagyobb hangsúlyt helyezni arra az egyébként említett tényre, hogy az újsztoicizmussal való csaknem egyidejű jelentkezés a hazai szellemi életben mennyire erősítette és gyorsította mindkettő recepcióját. Ennek kidomborítása hiányzik a Szenci Molnár-dolgozatokból is, ahol pedig ez még nyilvánvalóbb. Ugyanígy újra lehet vitatkozni azon, hogy a szász filippizmus nálunk valóban csak „háttértényezőként” segítette az irénikus gondolatok meggyökerezését. Uray Piroska tanulmánya kapcsán támadhat az a benyomása az embernek, hogy a korban minden politikai közlekedés mögött irénikus recepciót kell keresni; nem válik el, hogy fest ez nálunk, milyen eszmétörténeti közegből milyenbe érkeznek ezek a gondolatok, s végül (de csak végül) mi ennek a szellemi mozgalomnak a társadalomtörténete. Szempontokat jobban ez utóbbihoz kapunk.

Heltai János szűkebb témát választott, s így egy szempontból teljes képet ad Pécseli Király Imre munkáiról. A kiindulópont David Pareus

teológiája, s az irénikus teológia érvényesülése, megnyilvánulása az elemzett műben. Pécseli Király életrajza, vitái aztán jó alkalmat kínálnak arra, hogy az általa képviselt szellemi irány kezdeti befogadásáról is képet kapjunk. A Catechismus-elemzés pedig a műfaj hazai története egy fejezetének tömör vázlatát is adja.

Imre Mihálynak igaza van, hogy az *Idea christianorum* (1616) Szenci Molnár életművének értékelésekor az egyik legfontosabb munka. Ugyanígy értékelhető, ha a XVII. század eleji magyar szellemi életet akarjuk jellemezni. Imre Mihály arra mutat rá ugyanis (ha nem is mondja ki ezt), hogy az újsztoicizmus, mint a későhumanista értelmiség filozófiája, az irénizmus, mint a korszak jól képzett vezető, literátor, protestáns papságának egyik fontos teológiai irányzata és a politikai gondolkodás központi gondolata (a török kiűzésének lehetősége) e műben együttesen van jelen. Amit hiányolhatunk, az az, hogy az elemzésben nincs így együtt ez a három tényező. Nem vehető-e fel például, hogy Lipsius szerepeltetése nem a kompromittáló szándék által vezetett szerkesztő választása, hanem a humanista concordia Frenzellet kezdett vonalának erősítése, továbbvívése a kötetben? Az, hogy „az ellenreformáció nyomasztó terrorja elleni vádbeszéd lenne”, nem hiszem, hogy Szenci Molnárbán felvetődött, mint ahogy a dolgozat önellentmondásának látom, hogy „polgári humanista frontot” említ, ami sejthetőleg „a konvertita humanista” ellen van. Azt hiszem, a humanizmus egyik fő jellemzője éppen e politikai/valláspolitikai kategóriák és tartalmak fölé emelkedni tudás, s ha a Szenci Molnár által kiadott mű két külön körön is (ahogy Imre Mihály nagyon szemléletesen bemutatta) a concordia jegyében épül fel, akkor az értelmezés és a szerkesztői szándék közti diszharmóniát látom.

Vásárhelyi Judit a bekecsi templomszentelés alkalmából szerkesztett Szenci Molnár-kötetet elemezte, s hangsúlyosan is a prédikációfordításokat (Scultetus, Molinaeus). Ezzel szervesen kapcsolódik Imre Mihály tanulmányához. Sajnos csak addig jut el a kötet jellemzésében, hogy az egyes prédikációkat és fordításokat bemutatja, s a fordítással kapcsolatban tesz megállapításokat. Ez utóbbiak további elemzését hiányolom, hiszen valóban fontos dolgot jelez itt a szerző: mit hagyott el Szenci Molnár, mit fordít másként. A miértekre lettünk volna kíváncsiak, annak elemző bemutatására, hogy az *Idea christianorum*, a *Postilla Scultetica*, a *Jubileus esztendei prédikáció* és ez a mű egységes életmű részei.

Sajnos a szerző később (1985-ben) megjelent könyve e dolgozatot változatlanul közli újra, igaz, ott több más, épp a felvetett szempontból is értékelhető tanulmány között.

Somlyói Tóth Tibor Pataki Füsüs Jánosról nem kis elfogódottsággal írt, de azt hiszem, inkább arról van szó, hogy a szerző összes olvasmányélményét e dolgozat keretében szerette volna elmondani. Nem látom bizonyítottnak, s nem is igaz, hogy a XVI–XVII. század fordulójának egyik jellemzője lenne, hogy az antik kultúra hatása ekkor válik szerves részévé („most pulzál”) a hazai művelődésnek. Az volt már egy évszázaddal előbb is. Éppen ez a talán utolsó időszak, amikor európai szellemi áramlatok recepciójában nem volt kétsétség. Így persze azt sem tartom igaznak, hogy Pataki Füsüs János lenne az első, akinél nem különül el a humanista eruditio és antik kultúra. Sokan voltak őelőtte ilyenek, s kortársak is. Háportoni Forró Pál egyébként e szempontból értékelhetőbb lett volna, de az ő esetében az a kérdés, hogy mennyiben dolgozott a magyar udvari kultúrát létrehozni szándékozó Bethlen céljainak szolgálatában (mert, azt hiszem, nem ez volt a fő szempont; mellesleg a Curtiusfordításnak nincs mutatója). Pataki Füsüs János célja inkább volt a fejedelem közvetlen szolgálata.

Amit végképp nem értek: miért kell Pataki Füsüs János munkája kapcsán felemlgetni mindenkit, aki előtte csak érintőlegesen is gondolkodott fejedelemről, államról, hatalomról. Hiányzik annak kimondása, hogy milyen eszmekörben dolgozott Pataki Füsüs, mert azt nehezen lehet hinni, hogy Szent Tamástól Bodinig, Lipsiusig mindenkit receplt. A felbukkanó topikus egyezések a fejedelem erkölcséről stb. nem a valamennyi azt említő munka ismeretét jelzik, hanem a gondolat toposz voltát. A tabló mindezekről függetlenül impozáns, de nem derül ki, hogy az arcképek hogy kerülnek éppen így egy helyre.

Szőnyi György Endre diákkori dolgozatát már az 1977-ben megjelent *Eszmei és poétikai kérdések a régi magyar prózaíróadalomban* (Szerk. Hargittay Emil. Bp., 1977.) című kötetből is ismerhetjük. Fő eredményének azt tartja, hogy az ideológia és stíluseszmeny közti összefüggést sikerült kimutatnia Prágai András munkáiban (a tanulmányban Prágai *eszmeiségéről* értekezik a szerző, ami az összegzésben lesz *ideológia*). Ami Prágai prózaírói stílusát illeti, egyetértek az elemzéssel; egy manierista stílusjegysor meglétét ellenőrizi Szőnyi a vizsgált életműben. Az eszmeiségről írtakban azonban már kételkedem; elsősorban is

Prágai ezoterikus voltában, illetve abban, hogy közhelyként élt, minden író embernél megtalálható jegyek (például az erények szimbolikus kövekkel való megnevezése stb.) értelmezhetők-e így. Ami a XX. században okkult dolognak tűnik, az a korban egészen természetes is lehetett, s ezért is tartom túlzásnak akár Prágai, akár Szenci Molnár vagy mások esetében a rózsakeresztes reneszánsz recepcióját felemlegetni.

Hargittay Emil és Varga Ágnes, vázlatban ugyancsak 1978-ban már megjelent (vö. az Uray Piroska dolgozatánál hivatkozott kötettel) dolgozatához, azután, hogy Hargittay e témából védte meg egyetemi doktori értekezését, s azután, hogy a közelmúltban több Pázmány-emlékülésszak volt, s több előadás hangzott el politikai gondolkozásával kapcsolatban is, maguk a szerzők is sok mindent tennének hozzá. Elsősorban az itt csak megemlített francia politikai elméleti munkáknak és gyakorlati terveknek Pázmány felfogására és politikai gyakorlatára tett hatását kell újra-gondolni.

Erre az eredményre jutunk akkor is, ha Klaniczay Tibor Zrínyi nemzetközi látóköréről írt tanulmánya felől közelítünk. Zrínyi 1638-ban már Itáliát megjárta felnőtt politikus, akinek a nádor és meghalt nevelője elképzelései közül kell választania. Mint ebből a dolgozatból is kitűnik, az utóbbit választotta.

Több tanulmányban is történik utalás arra, hogy egy-egy szerző, mű (Bodin, Cocceius stb.) szerepel valakinek a könyvtárjegyzékén. De ez a legtöbbször csak említést érdemlő szempont. Klaniczay Tibor módszertanilag is tanulságos dolgozatában komolyan vette a könyvtár elemzését, abból indult ki; kézbe véve az abban meg-

volt politikai elméleti munkákat, tudta csak viszonylagos egzakttsággal körülírni, hogy Zrínyi Miklós cselekedetei milyen elvi alapozottságúak voltak. Külön tanulása a dolgozatnak az, hogy „a francia kapcsolat” utóbbi időben felfutó kutatásának időben visszafelé is kell tájékozódnia eddig főként az 1655-ös országgyűlés utáni időszakot vizsgálták), hiszen a IV. Henrik idején keletkezett elképzelések fél évszázad múltán is hatottak a hazai politikai gyakorlatban.

A többi dolgozattól több szempontból is különbözik a kötet utolsó, Kathona Géza által írt tanulmánya. Részben Tofeus Mihály személye miatt, de elsősorban azért, mert teológiai képzettségű ember írt teológiai áramlatokról. Így válik hitelessé Tofeus és az erdélyi papság olyan jellemzése, hogy gondolkodásukban merőben ellentétes tendenciák is békésen megfértek egymás mellett (Tofeusnál például a coccejánus foedus-tan és a predesztináció). Egyetlen megjegyzésem Tofeus társadalomkritikájának bemutatását illeti: e kétségtelenül megvolt bibliai alapú erkölcsi kritika (hiszen nem a feudális társadalmat kritizálja) értelmezésében (ami a szóhasználatot illeti) nagyon érződik az 1950-es évek élménye. Azt hiszem, sem Tofeus, sem Martonfalvy Tóth György számára nem volt jobbágykérdés, a nép kiszípolozásának elítélése stb. minden korai reformátorunknál is természetes volt, s hogy Tofeus az ilyen visszaélések kimondásában esetleg bátrabb volt kortársainál, azt nehéz lemérni, hiszen csupán az első vonalbeli prédikátoroktól maradtak ránk írott emlékek arról, hogy mit mondtak a szószékről.

Monok István

TAXNER-TÓTH ERNŐ: A FIATAL VÖRÖSMARTY BARÁTAINAK LEVELEZÉSÉBŐL

Bp., 1987. Az MTA Könyvtára. 183 + 3 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. 17 (92). Új sorozat)

Az Akadémiai Könyvtár 1956-ban indult sorozata, e számszerűen is tiszteletet parancsoló gyűjtemény igen nagy szolgálatot tett a magyar kultúrhistóriának: kitűnő bibliográfiai összeállítások, szaktanulmányok, monográfiák és nem utolsósorban alapos dokumentumkiadások jelenhettek meg a sorozat keretében.

Taxner-Tóth Ernő kötete irodalomtörténeti csemegét ígér, hiszen ritkán bejárt vidékre kalauzolja olvasóját: abba a művelődési „hátsószögbe”, amelyből a nagy alkotók nagy művei általában születni szeretnek.

A zsenik mindig s mindenhol megkapják a járó tiszteletet és a megfelelő oldalszámot, de az inspiráló, tanító baráti, kortársi környezetéről néha alig tudunk. Pedig egy-egy elfelejtett írás napvilágra kerülése folyton ennek fontosságára figyelmeztet, gondoljunk csak például a nevezetes Bártfay-naplóra. Legutóbb Fábri Anna könyve állított emléket „az irodalom magánéletének”, nem kevészer említve ma már alig ismert poétákat és fűzfapoétákat, szellemi és valóságos szalonokat. Horváth János egyetemi előadásokban (majd könyvekben) göngyölítette föl Berzsenyi